ГРАДОБУР

Оповідання

ГЛАВА ПЕРША

I

Гнат Шутяк вертав з міста додому. Був се високий, стрункий мужик, літ, може, тридцять п'ять на віку. Лице його було смагле, подовгасте, з вистаючими під очима вилицями, горбатим носом і вузькими стисненими губами; великі, трохи занадто випуклі, чорні очі сверкали з-під луковатих чорних брів; високе, взад спохиле чоло покрите було кучерями чорного блискучого волосся, що перснями добувалися з-під старої військової шапки і прислоняли жилаву, мідяної барви, довгу шию. За лівим вухом видніла у нього рана; червоність починалася від шиї, переходила за вухом у темно-синю барву, а над вухом кінчилася чорною плямою запеклої крові. На довгій шиї були по обох боках гортанки сині знаки пальців з кривавими відтисками нігтів. Він був убраний у старенький, також синьої барви кабат, на котрім висіли три мосяжні ґудзики; сорочка довга, пущена по грубих, зрібних штанах, була підперезана вузьким шкіряним ременем; до нього на шнурку прив'язаний був складаний ніж.

Перейшовши долинське передмістя, звернув Гнат наліво коло каплички: тут зняв шапку, перехрестився, зітхнув глибоко й протяжно і пішов поміж хати й корчми до насипу залізничного. Понижче насипу стоїть корчма з великою брудною вивіскою; на ній суть зображені символи п'янства — пляшки, келішки, високі склянки до пива —: а під-сподом німецький напис: "Wein, Bier und Meth — Nuchim Schinder" *.

Підходячи д' корчмі, звільняв Гнат кроки, наче надумуючись, чи вступити, чи ні,— але порівнявшись з широкими, на два боки

отвореними дверима (корчма приймає всякого з от-вертими раменами), вступив до шинку.

* "Вино, пиво і мед—Нухім Шіндер" (нім.).— Ред.

В шинку було кілька мужиків, що, стоячи перед шинква-гом, закусували горілку булкою і розмовляли. За шинквасом сиділа жидівка і плела панчоху, не звертаючи уваги на мужиків. Гнат підхилив трохи шапку, сказав мужикам "Славу" і казав собі дати порцію горілки за три нові.

— А то ви, Гнате? — обізвався малий, присадкуватий, з хитрим виразом лиця, мужик.

— Та я,— якось ніяково відповів Гнат.

— Як ся маєте? — питав далі мужик, покинувши своїх співбесідників.

— От як видите,— сказав Гнат і протяг руку по келішок, котрий жидівка поставила на поруччі шинквасу.

— А вам що, Гнате? Та вам кров з волося слезить...— питав здивова'ний мужик.

* — Василенків... От ліпше дайте спокій, тепер не допитуйте: як хочете, то ходіть зараз — підемо разом додому...— стиха промовив Гнат, випив горілку, обтер рукавом рот, і оба з Василенковим вийшли з корчми.

2

Василенків був звісний в Новиці і околиці градобур і ворожбит. Він відвертав літом град від села, зашіптував хвороби людські і худоб'ячі,

привертав молоко, забране відьмою, помагав в справах любовних і супружих і з того удержував себе та родину. Коли прийшла осінь, він брав мішки на плечі і ходив від номера до номера, здираючи по гарцеві данини за відвертання граду, а практика ворожбитська приносила йому також незлі доходи.

— Ви, Гнате, знов з Шуликами? — зачав перший Василенків.

*— Муку маю велику від них,— понуро сказав Гнат.

— На чім же зайшло?

— Сама, відьма, зачіпає: сліди за моєю коровою збирала; жінка уповіла мені, я зачав упоминатися, прийшло до сварки, а тоті єї два збуї взялися до мене... дивіть, що з мене зробили...— дрижачим зі зворушення голосом говорив Гнат і, знявши шапку, показував Василенковому рану на голові, за вухом і синці на шиї.

— Ви, може, по "реперту" до суду ходили? — спитав Василенків.

— Нема правди на світі! — гірко скликнув Гнат.— Пани в суді казали, що знаки замалі... Нема нащо "реперту" давати...

— Де нині правда є? Хіба в бозі та в мені трохи,— підсміхуючись потвердив ворожбит.

— В голові палить, якби грані насипав... Муку мені велику бог посилає^ може, я ще переможу €Ї... тоту Шуличку-відьму!

— Ви, Гнате, чоловік письменний, Біблію читаєте, слово боже розумієте, а бабу не можете змочи.

— Зміг би я єї, коби не військо.

— Правда є. Ваш покійний тато, а наш реєнтий знали багато; їм з книжок указувано, знали від себе і до себе,— говорив Василенків.

— Як хорували і умерли, я був при війську. Маєток пішов на льотерию, а що знали, з ними пішло до гробу,— відповів Гнат.

Так то бесідуючи-то, мовчки перейшли вони попри хотинську корчму, перейшли мостом вузьку а глибоку млинівку, що, мов блискучий вуж, вилася поміж буйними загонами зеленої озимини. Береги її зеленіли молодою травою, засіяні блідими сліпавками, яскрами і лотатнем. При мості похилилися верби, а гнучкі їх гілки, покриті молодим кучерявим листям, доторкались води. Вода поривала їх на мить з собою, але власна їх спружистість і сполучення з пнем, з котрого росли, вертала їх на перше місце: так молодий чоловік пливе на хвилях мрій, поки досвід не верне його на землю, з котрої злетів.

Перед ними видніла майже над самим берегом Лімниці велика лютрівня спіритусу. Була се велика одноповерхова камениця з малими віконцями, з каналами і спустами усподі, звідки вічно димівся чарівний відвар, розливаючи далеко навкруги горілчаний запах. Сторчав високий червоний комин, немов жадно розглядався по сусідніх селянських полях.

Порівнявшися з лютрівнею, вони оба майже рівночасно промовили: "Чути горівку" — і вступили до найближчої старої корчмини.

Коли вийшли з корчми, Гнатові очі блищали більше, рана за вухом загорілася дужче, а Василенків став бесідли віший.

— Ба, куме Гнате, а у війта? — спитав ворожбит.

— У війта? — роззявивши рота, скрикнув Гнат.— У того злодія?! З Христа ризи би здоймив...

— Робив справу?

— Взяв дві кварти горівки від мене та й зробив справу, аби-сьмо ся погодили.

— Шулики дали, певно, чотири кварти,— підсміхуючись над справедливістю, сказав Василенків.

— За мене не мине єго кара божа... Як на такі рани робити згоду? — питав обурений Гнат.

— Та й в суді не ліпшу справу зробили,— підговорював ворожбит.

"Помощ моя от господа, сотворшаго небо и землю..." Під людей добра не буде, погані,— сказав Гнат і умовк.

Нони йшли берегом Лімниці, що широким зарінком, змінюючи рік-річно корито, гонила бистро свої чисті води. По їх Ооці шуміли лози, засаджені проти влому води; птахи порхали з гущавини, перелітаючи на другий берег. При березі і на Олранах чиста, а на глибині зеленкувата вода шуміла, б'ючи о бік дрантивого порона, що на чорній, блискучій від мазі линві сунувся напоперек ріки.

Коли порон наблизився до містка, оба мужики вскочили до порона. Сказавши перевізникові "Славу", посідали на край порона і дивилися горі водою.

З

Сонце спускалося щораз нижче. Чим далі на захід, тим більше лисніла вода золото-червонавим блиском, а вдалині під горами, покритими дубиною, горіла, якби огненне море, ціла водна сіть Лімниці і Чечви, котра в тім місці до неї впливає. Легкий весняний вітерець переганяв біляві хмарки, зарум'янені на вид заходячого сонця: вони

сунулися повільно, як стадо гусей, на полуднє в сторону гір, що з ступеня на ступінь пнуться щораз то вище, аж під самі хмари.

На першім ступені тих гір видніло облите червонавим блиском село Новиця; ясніла зірницею баня стоячої на горі церкви, окруженої вінцем високих тополь в парах з розложистими липами.

— Ще маємо кусень додому,— перший промовив гра-добур.

— Я ще більший, бо аж на Ялинку,— відповів Гнат.

— На вечір будемо дома; треба прискорити, завтра припадає рахманський великдень,— сказав Василенків, і оба вийшли з порона.

Вони йшли скоро зарінком, навертаючи в село Добрівля-ни, що вузькою а довгою полосою тяглися рівнобіжно до берега Лімниці і до полудневого пасма гір.

— Ра-ахма-нський великдень... Ходім: Шуличка зіпсує корову...— приспішуючи кроки, говорив дрижачим голосом Гнат.

В його голові був дивний нелад. Перед його очима кружили жовті колеса, котрі ставали щораз то більші, щораз то жовтіші. По його голові проходили дрощі; та знов пекуче гаряче палило його чашку. В його уяві ставали образи з Апокаліпсиса котрого він умів майже напам'ять. З-під останньої мужицької хати, котру минали в Добрівлянах, щирив до нього семиголовий звір львині зуби: його голови зливалися в дві голови Шуликів, змінялися в панича з люлькою в зубах і в червоній шапці і никли десь в рові під містком.

Так ішли вони оба мовчки через широкі оболоні, покриті різучкою та ситником. Чорніють там великі торфові чорні пліші, а на захід опираються оболоні, покраяні де-не-де на управні загони, о полуднево-східний скрут Лімниці; на схід кінчаться вони у підніжжя високого,

покритого березовим та вільховим гущавником, горба. Попри дорогу стояли на оболоні громадки товару, головами до себе, а пастухи уганяли на худих конятах, зганяючи на дорогу розбриканий телятник.

— Дивіть! Лицар і Смерть...— скрикнув Гнат, вказуючи пальцем на пастуха, що в брудній, подертій полотнянці і вовняній в сині і жовті паски шапці, сидячи на конині, гонив за чорною з білими латками коровою.

— Що вам бог дав? Який Лицар і Смерть? — здивовано спитав Василенків.

— Не видите? Косу тримає в костистій руці...

— Що вам, Гнате? Дух святий при нас, хрещених! Чи не зсунулися ви з розуму? — вже трохи з острахом питав ворожбит і вдивлявся пильно в Гната.

— Та я нічо... От так... Щось привидиться...

— Догодили ж вам Шулики! Вже вам і привиджуєся: а де ж хто видів так чоловіка збиткувати та ще й по голові? — жалував Гната Василенків.

Вони наближалися до села, перейшли міст на млинівці, пущеній з Лімниці, і ввійшли в село на головну вулицю. Дорога підіймалася щораз вище, ведучи поміж низькими хатами в сливових садах. Між ними дивував незнайомого прохожого великий одноповерховий не то дім, не то камениця, не то шпихлір — садиба новицького креза — війта, розмальована всіма можливо суперечними красками. Гнат, проходячи попри війтівський "двір", відвернувся, і оба пнялися мовчки аж д' великій брудній камеральній корчмі, що стояла на високій площині при дорозі. Тут дорога розходилася у два боки: одна вела направо, у часть села, названу Банею, і туди пішов Василенків, попрощавшися з Гнатом, — а Гнат ішов вже сам під гору. Він спішив, не видячи ні худоби, що

повільно йшла горі дорогою, ні людей, що вештались по обійстях, не чуючи вербових сопілок, що тужно грали десь на горі.

Сонце вже зайшло, лише на заході зоставала ще довга лілова смуга світла. На сході світила вечірня зоря — і одна по другій запалювалися свічки на ясно-голубім веснянім небі. Вийшовши на гору, став Гнат на хвильку; піт лився з його лиця. Він поглянув на церкву, промовив: "Боже!" — і попри школу спускався вуличкою, що вела попри великий город " гарого учителя у потічок, за котрим на схилі високого поздовжнього горба Ялинки стояла його низька, покрита соломою, порослою зеленим мохом, хатина з невеличкою стайнею при боці.

ГЛАВА ДРУГА І

Гнатова хата, як всі наші мужицькі хати, мала і низька; задом обернена до дороги, з двома дверми на перестріл, що замикаються дерев'яною засувою і ними входиться до сіней. В сінях стелі нема: видно там чорний, закурений дах, блищать сажею чорні кізли, банти і лати. При стіні стоїть невеличка бочка, з котрої воняє прикрим запахом пристарілої капусти. Побіч дверей, що ведуть до хати, стоїть приперта, усподі бронзова, вгорі ж чорна від диму, драбина, котрою, лізеться на під.

В хаті при самих дверях займає майже половину хати велика піч з припічком і запічком. На припічку єсть кілька пукастих череп'яних горшків, на запічку стара верета в чорні і сірі чотирикутники. Безпосередньо до печі притикає постіль: чотири стовпці, сполучені дошками, на дошках трохи соломи, покритої веретою, і одна подушка.

Над постелею висить у ногах колиска на верівках, поздовж над постелею висить на двох шнурках жердка, а на ній перевішений один ще цілий грубо-білої барви кожух і полотнянка. Проти дверей видніє під стелею ряд образів: єсть пречиста з малим Ісусом, святий Микола, пресвята трійця і святий Юр у дивовижній збруї, на зеленім, як трава,

коні, не подібнім до жодної звірини в природі, пробиває ще дивовижнішого змія.

Під образами стоїть довгий стіл, накритий вузькою а грубою скатертю; під стіною стоїть під малим, ніколи не отвира-ним, з чотирма зеленими шибами вікном довга лава, а над лавою — полиця з поруччям, на котрім опираються зверху жовті, а всередині набіло поливані миски.

За образами єсть Гнатова бібліотека: стара ілюстрована Біблія, спадщина по вітці реєнтім, "Лист небесний", виданий в Перемишлі, і "Лицар і Смерть", книжечка, видана в Коломиї 2. Через цілу книжечку промовляє Лицар до Смерті в дуже ображаючий спосіб, але коли хоче піднести руку, озброєну мечем, рукґа слабне і опадає, неміч розливається по його тілі. Він зачинає промовляти до Смерті ніжно: просить, молить, але невмолима Смерть одним замахом коси вбиває його.

В хаті панує вічний сумерк. Віконце, звернене в сторону високої ялинки, не допускає ніколи світла; сиві круглаві очка покрили старе скло — і мрачно, і сумно в хаті. Непривітно, суворо поглядають кривообразі лики святих, і цілий той темний вигляд мужицької хати нагадує його чорну, непроглядну долю.

Коли Гнат ішов горі вуличкою, що вела просто до його воріт, жінка його Параня вийшла зі стайні з гралями в руках, а за нею мала донька, в синій, з білими очками, дим-чині. Вона приперла гралі до стіни, і обі увійшли до хати.

Параня була жінка несповна тридцяти літ; невеличка, грубкувата, круглого лиця з квасним відтінком коло уст. Вона належала до тих людей, що вічно спішаться, ніколи не мають часу; все, здається, пильну роблять роботу, а ніколи по їх руках не видно сліду. Гнат пізнався з Паранею на службі у старого учителя, де обоє служили по причині своєї бідноти. Відслужившися, побрались і тягли свою біду.

Гнат числився в селі до мужицьких філософів, то значить: співав в церкві з дяками, читав Псалтир З при умерших в заступстві дяка, знав псалми та Біблію майже напам'ять і часто нарікав на сільські власті.

В неділі і свята по вечерні сходились до нього "жаждучі правди"; він читав їм Апокаліпсис, пояснював на свій лад страшні уступи, читав "Лицаря і Смерть" і "Лист небесний". "Жаждучі правди" охкали, вздихали, взивали бога й святих, признавались в своїй гріховності, і Гнат мав у них велике значення й поважання.

Гнат був уже при воротах; підхилив їх і ввійшов на своє, подвір'я. Ідучи, поглянув мимоволі наліво, де за плотом стояла довга низька хата, в котрій сиділа по однім боці, стара Таця Шуличка з сином-парубком, а по другім боці — її жонатий син. На подвір'ї рубав молодий Шулик вербовий хащ на дубовій колодці, а стара Шуличка ходила попри стайню і заглядала до худоби.

Дзвенькнула залізна клямка, і Гнат увійшов до хати.

— То ти, Гнатку? Опізнився...— сказала Параня.

— Ледве-м приліз; ослаб-єм дуже... В голові палить...— промовив Гнат.

— А подав-єсь?

— Не дали пани "реперту"... знаки замалі...

— Скарай їх сила божа! — пискливо закляла Параня.

— Нині рахманський Великдень, може, би-сь корову обійшла,— пригадуючи собі щось, сказав Гнат.

— Уперед повечеряєш; є борщ з фасолею.

— Де мені вечеряти?.. Води подай... Нещастєчко ж моє! Він хорий! Що я, бідна, з тою іііріткою пічну на сім світі? — зачала голосити Параня і ви-Ішла до сіней по воду.

Дівчинка дивилася на батька і засунулася в кут, коло с гола.

— А обарінок, тату? — спитала, ссучи пальці.

Гнат сидів під вікном, опустивши голову на груди. Він не чув нічого. Параня принесла в бляшаній кварті воду: Гнат пив жадно, перериваючи пиття глибоким вздохом.

— До корови... Відьма тота коло своїх ходить...— сказав Гнат, і Параня вийшла до сіней. Тут підлізла драбиною на під, взяла мішечок і всипала в подолок жменю маку. Увійшовши до стайні, зачала пришіптувати і обсипати корову маком.

2-

Гнат сидів непорушно на лаві. Його думки мішалися страшенно, і він напружував всі сили, щоби прийти до ладу. Перед його примкненими очима літала тьма-тьменна дрібонь-ких золотих звіздок, що, прискаючи в нові звіздки, зникали, то знову зливалися в цілі в'язки і гасли — а на їх місце підіймалася якась безвидна темрява, відмінна, однак, від сумерку в хаті. Темрява тота мала вигляд чорної овечої шкіри, що повільно підносилась вгору й опадала. По хвилі загорялися в тій чорній масі червоні страшні очі: вони дивилися на нього вперто, і йому виднілося, що щораз ближче, щораз ближче підходять ті очі д' ньому; він чує вже гаряче, яке жарить його лице з тих огненних очей. Страх мов кліщами тисне його нутро; він зривається з лави і мимоволі поглядає у вікно. Пляма темна, круглява, що впала йому в око, здається йому бабою, що стоїть під вікном,— і він мов божевільний вилітає з хати.

— Прийшла-сь?! — бурмоче він і біжить до стайні, де майнула Параня, що поралась коло корови.

— Ти?!. Відьма!.. Ві-і-ідьма... Коби з тебе знак...— реве Гнат і, схопивши жінку за горло, шукає за ременем ножа.

— Гнатку!.. Гва-а-авт!.. Люди, ратуйте!.. Я твоя жінка...— хрипить Параня і борикається з Гнатом.

— Ві-і-ідьма...— кричить несамовито Гнат і ріже ножем сорочку.

Параня прутнулася надлюдською натугою і вибігла зі стайні. Коло плота стояла Шуличка з синами.

— Що у вас таке? — питають вони.

— Прийміть до хати...— хлипає Параня.— Зарізати мене хоче; з розуму зійшов...

Параня перелізла через пліт і ввійшла з Шуликами до хати.

— Дитина моя! Донечко моя! Ой, ой, ой!..— заводила Параня за дитиною, що лишилася в хаті.

— Ото "покаяніє"! Шлюбну жінку різати...— говорив молодий Шулик.

— Чіпався, чіпався мене за корову, аж йому розум помішало, а я, най мене так бог тяжко скарає, не винна,— обізвалася стара Шуличка.

В тій хвилі хата стряслася від ударів в стіну. Вікна дзвеніли, діти зачали плакати, а каміння летіло, гупаючи щораз, сильніше в стіну.

— То розбій! В хату камінєм шиє! — крикнули Шулики і вибігли з хати.

На подвір'ї стояв Гнат, тримаючи в руках великий камінь, готовий до нового удару в стіну. Його лице налилося кров'ю з великої натуги, очі поблискували, мов у кровожад-ної звірини.

— Бери єго! В'яжи! — крикнув старший Шулик, і оба кинулися на Гната.

Почала уперта боротьба. Гнат вищав не своїми голосами, придавлений колінами молодшого Шулика. Голос його, спочатку сильний, ослабав і переходив в стогін і хри-піт. Шулики, поваливши його на землю, скрутили йому мотузом руки і ноги: він пручався, сині обручки показалися на його руках; стогнав, взиваючи приглушеним голосом бога, святих, євангелістів.

— Що з ним робити? — спитав старший Шулик, звернувшись до жінок, що купкою стояли на подвір'ї, поховавши руки під запаски.

— Може би, єго додому; най би на своїй постелі лежав,— просила Параня.

— Ото чудо! Той, скаменів би, вліз у чоловіка! — стиха говорили бабки.

— Що ж ви, сирото, будете з ним робити? — жалібно допитувались вони Парані.

— Що я, бідна сирота, буду з ним робити? — заводила Параня.

Гнат лежав на землі, охкаючи; від часу до часу пробував пірвати пута, але ослабав і хриплим голосом кричав:

— Перемогли ви мене, чортівські сини!..

— Вставай! Ми тебе поведемо додому,— взяли його вговорювати Шулики.

— Мучте мене! Мучте! На смерть мучте! Ангели небесні! Дивіться на мою муку, занесіть вістку отцю небесному... Рани на голові, рани на руках... За гріхи мої? Господи,.

ипммлуй мене, грішного! — жалібно молився Гнат, і всі присутні дивилися на нього, і зачали жінки хлипати й утирати очі кінцями запасок.

Шулики приступили д' ньому і взялись його підіймати, і нов пішла боротьба: Гнат опирався, кидався цабокй, і не майся рушити з місця. Крик побудив дальших сусідів — с гала збиратися щораз більша громада людей. Жінки збились в один гурт, вздихали і допитувались; мужики обступили Гната і мовчки дивилися на нього.

— То, бачусь, як той, скаменів би, влізе в чоловіка, то, кажуть, бити его: то его, скаменів би, болить, а не того, що п нім сидить,— говорив один старший мужик.

— Бити, кажете?

— Як бити, кажуть, то він, щез би в болото, вийде з хрес-тянина,— говорив далі мужик.

— Ба, чи не гріх катувати чоловіка? — спитав непевним голосом хтось з громади.

— Говори з дурним! Чоловіка не болить, лиш его, дух святий при нас, хрещених! — закінчив мужик і підступив до Гната.

— Ходіть, Гнатуню, додому, ту чей ночувати не будете? — обізвався він до Гната.

— Відступіться від мене всі "ділаючи беззаконіє"! Злодії, фарисеї лукаві! — злобно відповів Гнат.

— Беріть его на руки! — крикнув мужик — і шістьох пустилося брати Гната.

Він валив зв'язаними руками, копав ногами, кусав, плював; мужики знов, опершися на теорії, що чолоєіка не болить, лише чорта, не жалували йому стусанів і так з великою бідою перенесли Гната до його хати і зложили на постелі.

В хаті знайшли в куті непорушно стоячу дівчинку; вона не могла з ляку й слова промовити, лише рушала губами і не хотіла уступити з місця, аж мати прийшла і відтелепала її.

— Що я з ним робити буду? Головонько моя бідна! заводила Параня.

— Цить, жінко! Не заводи; ми ту повартуємо коло него, а завтра, дасть бог дочекати, треба дати знати війтові, аби з ним що робив, як не прийде до розуму,— радив один мужик.

— У Львові, бачусь, чи де, є такий шпиталь для тих? — питав другий мужик.

— Та є, але треба би платити: а ту звідки потягне?

— Прийшло би на громаду платити?

— А що ж ти гадав?

— Чей его бог милосердний простить! — сказав, зітхнувши, один з мужиків.

Вони посідали на лаві, позакурювали короткі люльки і сиділи мовчки. Баби стояли в дверях і шептали, дивлячися на хворого, що, вп'явши очі в стелю, лежав, не зважаючи на нікого і на ніщо.

— Ба, з чого би то? — питала шепотом одна баба.

— З насланя...— відповіла друга.

— З насланя? А може, з даня?

— Та від кого би дане?

— А Шуличка? Вона знає...— цілком стиха говорила баба.

— З того би єму таке прийшло?

— Ідіть геть! З даня минутися можна,— сказала баба, і вони зачали розходитися одна по другій додому.

По дорозі вступали вони до сусідів; пукали до вікон; вистрашений сусід вибігав до сіней і через заперті двері питав:

— Хто там?

— Та я, Василиха...

— Що там таке?

— Ви нічо не чули?

— Нічо; горить, боже хрань, чи що?

— Гнат з розуму зійшов, жінку зарізати хотів; ціла громада тамки таки вартує.

В кілька хвиль отвиралась зі свистом дерев'яна засува, отвиралися скриплячі двері, і сусід з жінкою, накинувшись чим попало, біг дивитися на Гната.

З

Було вже пізно. На голубім небі — небо буває навесні цілком інакше, як в інших порах року,— блищали зорі. Одні світили ясно і спокійно, другі блимали, як полумінь свічки, що за найменшим подувом клониться, миготить; косарі, йдучи рівно один за другим, підійнялися високо на сіножаті небесній, квочка хилилася до заходу, а коли б був хто в тій тишині північній приложив вухо до землі, був би чув веселі звуки великодніх дзвонів, співи гагілок у рахманів, бо тепер саме доплили шкарлущі з свяченого яйця, кинені на воду, до їх незнаного краю.

В селі було тихо; лише від часу до часу чуйний пес гавканням переривав тишину нічну. І наче дивувалась тишина, що хтось перебиває їй, — і ще відгомоном повторювала, здивована, уривисту собачу лайку.

Вуличкою, що вела до Гнатової хати, переходили мужики, йдучи повільно; бігцем спішили цікаві баби, щоби подивитися на чуже "покаяніє".

Гнат лежав на постелі, не заплющуючи очей: він поглядав и сторону отворених дверей, і на лиці його пробивався страх і внутрішня боротьба.

— У головах Матфей і Марко, у ногах Лука і Іоанн — і ііапгелісти святі4,— говорив він, дивлячись уперед себе,— нечиста сила ломить

мене... Студеним вітром преся в хату... (лу-де-но-о...— бурмотав він невиразно і трясся, мов у лихоманці; зуби сікли одні о другі.

Параня стягла з жердки кожух й полотнянку і обкри-иала Гната. Мужики сиділи з люльками в зубах, дрімаючи.

— Боже, в тройці святій, поможи мені, грішному! Дай мені силу втерпіти отсю муку! Ти мене нагородиш — дащ мені силу над всі люди... Огонь, град, голод, дух бурен... Сімдесят сім примов ранішніх, сімдесят сім полуденішних... сімдесят сім північних... Куди лізеш?! — кричав хворий в нестямі. Очі його йшли в стовп, і він намагався цілим тілом утікати.

— Цілий черво-о-оний... Копитом гребе,., землю... Не сядеш коло мене! Луко! Іоанне! Ратуйте мене, грішного! О-о-ох!..— ричав майже Гнат і знов припадав на постіль і примикав очі.

— А то его мучить! Сила божа!..— шептали, проснувшись, мужики.

— Муку має велику; може би, Євангеліє над ним?

— Де тепер Євангеліє? Ніч, пізна година...

— На що мене родила мати моя? Світ цілий — гріхи... Вийт, присяжний, радні — один гріх; на священиках — гріхи... В "беззаконіях" родила мя мати моя... На припечі чорний кіт! Во ім'я отця, і сина, і святого... Пішов у каглу... Хе, хе, хе!.. Євангелісти! Дивіть, у каглу пішов той ворог... Хе, хе хе!..— перекрививши рот і вп'яливши очі на припіч, несамовито реготався хворий.

— Може би, єму сповіді? — радилися мужики.

— Вар'ята сповідати?

— А Василенкова?

— Що?! Василенкова-а? Ту божа річ іде: євангелістів видить. Ту не єго робота — мантій,— відказували декотрі.

— Спо-о-овіді? Мені сповіді? — звернувшись на хату, питав Гнат.— Я грішний, грішний, грішний... Сповіді мені? Перед усіма людьми, перед цілим світом скажу гріхи мої...

— Перед людьми? — здивовано питали мужики.

— Перед усіма сповідь зроблю, перед усіма встид свій відкрию, у покаянію суду божого чекати буду... Скличте ціле село, бийте у великий дзвін! Я сповідатися буду з гріхів своїх! — говорив, просячи мужиків, хворий.

— Може, ему пан біг дав, аби він перед народом уповів свої гріхи? Хто знає божу волю? — шептали мужики.

— Пан біг любий простить єго; хто знає, що ще з него буде? Він чотирьох євангелістів видить...

— З таких потому великі ворожбити.

— Чи до худоби, чи до людей: все може.

— І град відверне, градову хмару бурить. ^— А Василенків?

— Е! Той з тим, що в болоті, тримає.

— Ба, чи?

— Казав Дмитро Ханенків: "Я,— каже,— уходжу під вечір до него, щось ми був бик заслаб, най з тим часом іде! — а він сидить за столом та й бавиться з лялькою; я,-— каже,— в двері — а лялька скіць за образи..."

— Боже, заступи!

— То Ханенків, кажете, видів?

— Божився, на чім світ стоїть, що видів.

— Такі, що з тим, щез би, тримають, то вперед, ніж стануть на ворожбитів, кажуть, Христа дванайцятьма різками по лиці б'ють...

— Кара каренна!..

— А по смерті що?

— Та що? Бере душу той у болото з собою.

— А той, що з богом держить руку?

— Тоті з книжок, з письма знають; з божої ласки помагають людям; але як їх нечиста сила переможе, то смерть без часу!

— А душа що?

— Душа божа; а як же би інакше? З богом держить і божий є.

— А град?

— Бурить градову хмару примовами.

— Як переможе нечисту силу, то град іде на ліси, а як заслабий, то, сохрань господи, яка кара від граду!

— Лише роздрочить пусто.

— То тяжка річ з тим боротися...

— Що кому бог призначив: так уже написано.

— А Василенків що? Мало не минувся.

— Були розумні та й трафили ще на мудріших.

— Він тесав з воріт зверха та й позабирав у сусідів молоко; тоті, бачусь, поїхали до паливоди, та й він їм уповів, аби стовпи другим кінцем закопали, а з воріт аби спідні тріски спалили.

— У Михайла палили, а він тої ночі мало не минувся. Шість неділь не вставав з постелі.

— Не знав добре від себе.

Гра-а-ад? — мов спросоння спитав хворий. Він лежав з широко отвореними очима, в котрих видніла мгмрнтомність розуму. Йому виділося, що з-під припічка ВИХОДИТЬ повагом курка, а на курці їде величезний товстий шур. Він водить очима за тим дивним їздцем: щур об'їжджає г їм разів хату й знов заїжджає під припіч. То знов чує хворий легенький шелест вгорі; підносить очі й бачить, як ли-.■iііки з світячими, як проста сірничка, очима снуються попід г гелю. Все мішається і путається воколо нього. Він іде городом старого учителя пониз потік. У гуркалі чує плюскіт води, потопленики плещуть в долоні... На зеленкуватих, на-трудоватілих лицях чорніють зігнилі вербові листки... Плаче планета й кличе: "Сюда! Сюда!"

— Щезай! Не піду! Що кличеш?.. Чуєте? Кличе планета д' собі...— пробудившись з-між привидів, говорить хворий до сидячих мужиків.

— Дух святий при вас, Гнатуню! — кажуть стиха мужики й хрестяться повздовжнім хрестом.

Гнат приплющує очі: йому здається, що він іде горі Ялинкою. Від камеральної дубини з заходу сунуться градові, як льодяна крига, хмари. Він чує шум, як би шум води на лото-ках. Звівається вітер, зачинають падати дрібні кульки граду. Вони падуть чимраз густіше, чимраз більші... Б'ють об його голову, він чує глухий біль й обома руками хапається за голову, немов заслоняючись від граду.

— Голова!.. Град!.. Град!..— кричить він здавленим голосом і тисне руками голову. Кров пре на його мозок, і щораз глухіше охкає він і стогне.

В голові його шумить, дуднить, дзвенить. Нові привиди виринають перед його очима.

— Труби трублять на чотири сторони світу... Чути шум, як би від многих... Отвираються гроби, порохи збираються... Багно велике! Біда тому, хто нігті за житя не кидав за па-зуху!5Чим загатите багно? Як перейдете на Асафатову долину ?.. Стоять, як два лани збіжя: он та тримає клубки в руках... Га! Крала-сь клубки? Ткачева жінка... Ти з чеснич-ком? Тілько всего добра?.. Ой, урвеся чесничок! Не витягне тебе ним святий Петро... Хе, хе, хе! Дивіть, люди! Баба чіпає-ся за чесничок... Адіть! Вже підтяг єї д' половині... О-о-ох].. Урвався чесничок!.. У смолу... Навіки...

— Він видить суд-божий,— шепчуть мужики.

— Сусе Христе, сине божий!

— Матінко Христова, прости нас, грішних!..

— Христос на престолі сидить; мати єго, апостоли при нім... Рани від тернового вінця на головіб, рана від копія в ребрі..! Рани на руках, рани на ногах... Страшний суд!..— говорить, витріщивши очі, хворий.— Ангел вагу тримає, важить добре і зле... Пішов тиі? Скаменів би-сь... Ото "покая-ніє"! А він уліз під важку та й тягне пазуром злі діла на долину... О! О! О! Христе Спасе! Диви, чорт душу кривдить — несправедлива вага...

Мужики сидять, зі страхом слухають повісті о суді божім, обраховують сумління, і з їх забіджених грудей вириваються вздохи й восклики покаянні.

— Світає,— каже, поглянувши на вікно, мужик.

— Паранько, вам би до війта піти, аби з тим що зробив.

— Сирота я бідна! Що я тепер пічну? — заводить Па-раня, накидає на себе петечину й виходить з хати.

4

На голубім небі виступали на сході ніжні біляві світляні смуги — далекий відблиск зближаючогося царя-світла. Зорі блідли й незначно зникали зі зводу небесного. Ніщо не переривало поважної тишини; все чекало мовчки приходу світляного царя. Трави підіймалися вгору, цвіти розхиляли свої чашки, каплі роси просвічували на них білявим блиском. Білі смуги розширялися щораз дальше, ставали щораз світліші, а над самою горою загоралася вже багряна мантія царська, з котрої стріляли впівокруг рожеві промені. Через годину указалася частина сонячного червоно-світлого круга. Заспівали пташки, зачали рушати листками дрімучі березові гаї, збуджені раннім леготом, стояв перед своєю хатою, роздру-хуючись, хлібороб, і шептав отченаші.

Параня йшла, плачучи, вуличкою попри город старого учителя; проти неї йшли спішно люди.

— То ви? — питали здивовані.

— Та я...— відповідає Параня.

— Що то можуть люди! Казали, що аарізав жінку! — говорили, поглядаючи один на другого, невдоволені, що страшна вість була лиш в частині правдивою, і йшли подивитися на Гната.

Параня вийшла з вулички на головну дорогу і навернулась іти на долину до війта, але на скруті побачила купку людей, що йшли горі горою; межи ними пізнала війта,

— То ти, жінко? — скрикнули майже всі разом.

— Та я, прошу начальника ласки,— сказала Параня. Ну, вір же нині людям! Казали, що зарізав жінку...—

промовило піддурене начальство.

— От як люди; причиниться один, другий... До нас далеко,— боронили людську уломність присяжні.

— Зійшов з розуму? — спитав війт.

— Сирота я нещаслива!..— у відповідь заголосила Партія.

— Таких, бачусь, до Львова беруть? — обізвався один присяжний.

— Беруть? Треба відвезти й заплатити,— квасно з повагою сказав начальник.

— Що е, то е, але на річ треба подивитися, аби можна що врадити,— сказав другий присяжний — і повільно підіймалася сільська власть під гору. Позаду них ішла Параня, хлипаючи й утираючи червоні заплакані очі запаскою.

ГЛАВА ТРЕТЯ Ґ

Сонце підіймалося на небозводі щораз вище: щораз ширше розходилася вість о тім, що Гнат зійшов з розуму. І чим далі розходилася, тим дивоглядніші прибирала форми; тим страшнішою ставала й неймовірнішою. Для того щораз більший був рух на. головній дорозі; роїлося від людей на вузькій вуличці, що вела до хати Гнаткової.

Невеличке обійстя було залите людьми; сіни й хата повні цікавих. Вони входили й тиснулися, щоби побачити хворого* подивившись, поохкавшись, подивувавшись, відходили і ставали на подвір'ї, коло воріт, на вуличці. Розмовляли, розвідувались, допитувались о те саме по сто разів, маючи приємність слухати незвичайні речі.

Війт з присяжними і з Паранею прийшли на подвір'я. Люди рушилися; декотрі познімали капелюхи, розступаючися, більшість стояла як мур, не покидаючи свого вигідного становища.

— Проступіть же ся, люди! — кричав присяжний.— Ту начальник мають подивитися!

Почалась глота в тісних сінях. Начальство пробивало собі дорогу ліктями; товпа людей, перта ззаду, мов хвиля подавалась наперед. Люди опирались о піч, о стіл, о лаву: скрипіла постіль з великого людського напору.

— Та проступіть же ся! — кричали майже всі разом.

— Ото нарід поганий!

— Гірш худоби...

— Боже сохрани! Хату завалите!

— Та куда вступатися? Най тоті з сіней вийдуть!..

— Вступайся, не знати де?

— Мовчи! Знаєш, з ким говориш? — грізно кричить війт до стоячого неподвижно кремезного мужика.

— Аз ким же би? Та з вами...

— Мовчи, драбе!

— Який-єсь ми пан... За громадські гроші...

Війт позирає собачим оком у великій злості на мужика, але руки його сповиті товпою.

— Прийдеш ти!.. Я тебе!..— сичить він, як змія.

— Оввa! — підсміхуючись, відповідає мужик.

Хворий лежав спокійно і шептав спаленими устами "старі отченаші".

На сіонській горі, Росте зілє, де мені...—

зачав молитися Гнат, але лайка і напір людей, що туй-туй не падали на постіль, перебивали йому в молитві.

— Молитву не дадуть змовити..— зі злобою в голосі сказав хворий; по хвилі молився далі:

Там мати божа спочивала, Свого синка шукала...

— Гнатку, люди зійшлися, може, би-сь сповідався? — похилившися д* ньому, пригадував хворому стоячий в головах хворого мужик.

— Може, єго пан біг любий простить,— охкали баби.

— Сину мій возлюбленний!

— Снив ми ся сон пречуденний...— голосно промовив Гнат і зачав розглядатися по людях.

В першім ряді стояв війт з присяжними; піт густими каплями котився з їх лиць.

— Іроде лукавий! Що-сь витріщив очі на мене? — поглядаючи на війта і його товаришів, говорив Гнат.— Кров людську ссете, поля свої шарварком обробляєте; хто з бідних не хоче вам панщину робити, фантуєте... Прийшли-сьте дивитися на мою муку?

Між народом зашуміло, як в улию, коли пасічник підкурить порохном: на всіх лицях видніла скрита радість і пробуджена злоба.

— Добре єму вповів! — шепнув мужик, що перед хвилею мав з війтом перепалку.

— Що правда, то правда,— чути було голос із-під вікна.

— З громадського лісу багачі возять, а бідному кимачка не дадуть,— говорили мужики в сінях голосно.

Старшина громадська стояла ні в сих ні в тих.

— Муку велику приймаю з божої руки; нечиста сила перла на мене всю ніч... Що я видів? Що я перетерпів!.. Сила божа помогла мені не датися єму. Нагорода за муку в божих руках,— говорив хворий, а всі підіймались на пальцях вгору, щоби побачити його.

— Виведіть мене з хати,— просив він стоячих коло хати. В хаті пішла суматоха. Люди тиснулися, виходячи з сіней

і : хати на подвір'я. Коли вже настільки проглотилося, що було вільне місце, підвели два мужики хворого з постелі. Він був блідий, як смерть; чорне волосся побільшувало ще блідість, лише рана за вухом і знаки на шиї червоніли. Очі його були тусклі,-а руки з синіми обручками на згибах, мов граблі, опустилися по боках.

Звільна вели, а майже несли хворого через хату, через сіни і посадили на подвір'ї на купці соломи,.накритій кожухом, і обложили з боків і ззаду подушками, щоб міг усидіти.

Люди обступили його тісним кругом; кождий шукав вищого місця, щоби подивитись на нього, лиш війт з присяжними відступив і стояв осторонь, коло плота.

— Як гадаєте, пану начальнику? — питав один присяжний.

— Та що маю гадати? Вар'ят...— відповів начальник.

— Правду пан начальник кажуть: що вар'ят, то вар'ят, нема що казати! — потвердили присяжні.

— Пішлете до Львова? — питали вони.

— Та хто пішле? Тепер робітний час... Хто буде везти? — нетерпеливо воркнув війт.

— Ба, от жінку хотів зарізати, а потому як що до чого прийде, хто буде відповідати, як не ми всі? — зачав розбирати річ присяжний, в котрого була на подвір'ї ціла гора кимаків з громадського лісу.

— Як не втихомириться, то треба би єго десь відлучити,— радив другий присяжний.

— Примкнеся єго в арешті...— подумавши трохи, сказав війт.

— Таки так,— потакнули присяжні і, спустивши носи, йшли поволі горі вуличкою, відказуючи на дивну вар'яцію Гната.

2

Люди стояли навколо Гната; одні шептали, другі кивали головами, треті вздихали, і часто було чути слівце "покая-ніє", котре у новицького мужика має багато значень. Він уживає того слівця, коли застане непорядок вдома, коли бачить яку забавну комедію або коли заскочать його які незвичайні речі.

— Приведіть Шуликів!..— промовив хворий.

— Шуликів! — зачали кликати люди.

Шулики з старою матір'ю пробивалися поміж товпою до Гната.

Народ чекав, пороззявлявши рота, що то з того буде.

Коли Шулики станули перед Гнатом, він дивився на них пильно: на перший погляд блиснула на його лиці злоба, що в ту мить зникла, а на його блідім лиці заясніла лагідність і покора.

, — Я грішив проти вас, сусіди... Простіть мене, грішного!..— просив хворий.

— Най вас так бог простить, як ми вас прощаємо,— сказали Шулики. Стара зачала хлипати, а її сини стояли нахмурившись... Сльози крутилися в їх очах.

Сповідаюся господу богу всемогучому, в тройці святій єдиному, пречистій матінці божій, ангелам небесним, всім святим, і перед вами, люди добрі! — зачав прилюдну сповідь хворий; перехрестився, і всі присутні перехрестились.

— При війську грішив-єм тяжко... з дівчатами... Людські діти на дурний розум зводив-єм... Гріх "юності" не пом'яни мені, господи! — зітхнувши важко, промовив хворий.

Мужики стояли поважно, баби переглядалися, а дівки закривали запасками лиця, почервонені стидом.

— Крав-єм, на чуже добро важив-єм, шкоду робив-єм, чи в полі, чи в саді... Не тримав-єм ся правди божої: брехав-єм, туманив-єм, крутив-єм, — інакше-м гадав, а інакше говорив... Проклятство було велике! З сусідами, в хаті перед образами, на жінку, на дитину, на себе самого... Худібці-м кляв, божив-єм ся на неправду, образу божу чинив-ем... Грішний я, грішний...— тут перервав хворий сповідь; нагадувався через хвильку, потім зачав далі: — Сварки-м починав, за-видував-єм; раз до церкви полінував-єм ся піти... Образив-єм п'ятноньку святу... Ковбасу-м їв...

Люди ахнули, вчувши той останній гріх.

— Не мав-єм віри в бога, ходив-єм по ворожбитах, був-єм у паливоди, учив-єм ся примов і зашептів... Кривди людської на собі не тямлю, не пам'ятаю... Боже, милостив буди мені, грішному! Боже, очисти гріхи мої!

Без числа-м согрішив, господи, прости мені!.. Простіть мене, люди добрі! — ослабаючим голосом просив прощення хворий.

— Най тя бог так простить, як ми тебе прощаємо! — в один голос відповів зібраний народ.

— Правди нема на світі: кождий туманить світ, ніхто бога не боїться... Конець світа приходить... Один з другого кров ссе, ситий голодного не знає, багач мучить бідного, сильний ногами толочить слабого; яке тут може бути благосло-венство боже? — щораз тихше говорив Гнат, а слухаючі кивали головами.

— Чей его пан біг простить! — говорили баби.

— Трохи послабує та й вийде...

— То ему лиш така година прийшла була.

— Хто знає? Така річ любить завертати.

— Опадами приходить... А дурна Гриниха? Не тямите? Часами говорила як при розумі, а як зайшло на неї, то мало село не спалила.

— Жінку хотів різати...

— Хто знає, що ще з него буде?

— Єгомосць що скажуть?

— Що мають казати?

— Сповідь перед людьми зробив.,.

— Е, хто такому що зборонить...

— До ворожбитів ходив учитися примов.

— Проти Таці воював... Чого довоювався...

— От не журіться чужими гріхами; у кождого своїх досить.

— Та я лиш так... Прийшло до слова..

Хворий опустив голову на подушки й лежав неподвижно: примкнені, запалі очі, бліде лице нагадували мерця. По хвилі зачав він рушати губами і слабим голосом просився до хати. Люди перенесли його на постіль і потому зачали розходитися.

До вечора був хворий спокійніший і говорив цілком роз-судно. Під вечір, коли сонце зайшло і рясна роса скропила землю, привиди почалися наново. Він бачив знов чотирьох євангелістів при постелі, просився в них, щоби його пустили зловити Шуличку, що лізе нага, коміть головою на хрест, котрий стояв на найвищім місці Ялинки; коли ж євангелісти не хотіли пуститц його, він вилаяв їх. Вони перекинулися в чортів, і він з розпукою вирвався з хати й мов несамовитий летів горі стежкою до старого, з перегнилим, скривленим перехрестям, хреста.

На крик жінки пустилися за ним сусіди в погоню і по довгій і впертій боротьбі привели хворого до хати.

Він рвався, кричав, плакав, молився: чорти визирали з усіх кутів, євангелісти опустили його, і він, лишений на власні сили, чувся немічним проти ворожої сили. В приступі, розпуки пробував черепом, що схопив з припічка, підрізати собі горло, але сусіди перешкодили, зв'язавши йому руки й ноги мотузками. З покаліченої шиї слизіла чорна, запекла кров.

Рада в раду, стало на тім, що треба хворого замкнути. Післали до війта, а той вислав поліціянта Гриня Куртого, щоби хворого спровадив і замкнув до арешту, що без вікон, лише з малими чотирикутними прорубаними продувами, зліплений з ялинових тертиць, стояв близь корчми на громадській пустині.

Гринь Куртий, хлоп височезний, як смерека, з грабовою палицею в руці і з ключем від арешту за пазухою, прийшов до хати, обдивився, почіхався в потилицю,— що в мужика означає "мисленє" в клопоті — взяв собі кількох мужиків до помочі,— і страсний похід почався. Гната вели два мужики попід боки. Гринь Куртий йшов позаду, за ним Параня, заводячи, і щораз більша товпа людей.

Крики хворого, гамір товпи викликували з хат цікавих: стояли на містках баби, пнялася по воротах біловолоса дітвора в брудних сорочках, випуливши очі й пороззявлявши ротики. Скажено брехали собаки на припоні, не можучи дати спусту своїй злості на литках ідучої товпи людей.

Через час похід зрівнявся з арештом. Гринь Куртий отворив двері; хворого завели до низької темної комірки і, зв'язавши йому руки, полишили в арешті,

Якийсь час гуторили люди на головній дорозі, перед арештом, потому розійшлися, кождий у своє.

Світили зорі на вечірнім маєвім небі: навколо на схилі небозводу била блискавка на погоду, неначе моргала дівчина молода... З високої дзвініці снувалися пасма тихих звуків, викликаних легкими ударами шнурів, колисаних вітром, о криси дзвонів, а з арешту доносився страдальний стогін хворого Гната.

З

Досвіта пішла Параня з сусідами до арешту, щоби відвідати Гната й занести йома поживу.

Він був спокійний; на його лиці значна була якась щасливість, якесь блаженство... Воно лучається в людей ідеї, що багато задля неї перетерпіли — і перемогли.

— Як же тобі, Гнатку? — питала жінка.

— Я здоров; най тому буде хвала! — показуючи пальцем вгору, відповів Гнат.

— Не виділи-сьте нічо? — питали мужики.

— Що я видів?!.— таємно промовив Гнат — і мовчав на всі дальші допити.

— Може, підеш додому... Праця пропадає...— просила жінка.

— "Претерпевый до конца спасен будет!" — відповідав Гнат і обіцяв вийти аж третього дня з арешту.

З тим вернула Параня додому.

Гнат сидів в темній і тихій комірці, поглядаючи через отвір на пусту вулицю, по котрій, в полуденний час, крутив при-земельний вітер порохом... Тут відступав він від отвору, хрестячись перед полуденним бісом, що жениться з вітром на вулиці.

Вночі приходили до нього вартівники і, позакурювавши люльки, то допитували його, то самі оповідали, що коли ниділи й чули.

Третього дня вечором вернув Гнат додому .блідий, як стіна, вихудлий, тихий і мовчаливий. Кілька день знемагав він ще, але мало-помалу приходив до себе, й життя його мужицьке, повне томлячого труду пішло старим слідом.

4

Від того часу, як Гнат вийшов з арешту уздоровлений, минуло три тижні.

Червневе сонце, що своїми промінням ростило молоду траву, красило лагідними барвами цвіти, помагало сипатися колінковатим стеблам пшениці, жита, ячменю, вівса і інших трав, мало тепер ще трудніше завдання. Воно сушило своїм жаром ніжні листки цвітів, насіння дозрівало в ствердлих чашках, щоб згодом розсипатись по луках і сіножатях і лишити наслідників краси на другу весну; жовтило зелені стебла й колосся збіжжя, варило своїм гарячем крохмальне молочко на муку в золотавій пшениці, в половім житі, в пукас-тім ячмені і в остроконечнім зерні вівса. Круглі зелені, як рута, яблука під поглядом його діставали біляво-жовту барву й ніжний рожевий рум'янець; під лупиною солодшали квасні й терпкі соки, а білі зерна чорніли, звільна дозріваючи.

На ту благодатну роботу сонця дивився з тихою радістю зголоджений на переднівку мужик. Щонеділі обходив він свої вузькі а короткі загони; оглядав, важив колосся, підкопував корч зеленої бульби, пильно дивився під корч, чи красно зав'язуєтеся овоч його головної поживи; зі страхом слідив за кождою пливучою небом хмарою, боячись, щоби одна хвиля божого гніву не знищила його надій і не кинула в ще більшу нужду.

Коли небо засувалося чорними хмарами, блискавка прошивала небозвід і грім грохотів, лунаючи по горах і лісах, він шептав молитви й

палив свячене зілля на огні, стараючись по змозі забезпечитися проти елементарних нещасть.

Гнат Шутяк працював у полі, вечором шептав "старі отченаші" перед образами, в неділі й свята співав на крилосі, по службі божій лежав хрестом при церковних дверях, з полудня читав Біблію й відмовляв "Небесний лист". Був мовчаливий, смирний — і лише тоді хмарилося його лице, коли ціка&і допитувались о його хворобу.

Одної неділі, зараз по службі божій, зійшлося до Гната кілька мужиків, сусідів. День був гарячий: від самого рана палило сонце як огнем, небо пожовкло від великої Спеки, листя дерев і трави охляли, а в воздусі стояла небезпечна тишина: так тихо стоїть гаряча вода в начинні перед хвилею, в котрій почне кипіти.

Гнат і сусіди сиділи в тіні густого сливнику перед хатою; Параня говорила з Шуличкою через пліт, а діти гологолові сиділи на самім сонці, коло воріт, і бавились, згортаючи порох у купки.

— То раз парить! — промовив старший Шулик.

— Вітер ані дихне... Коби щасливо до вечора перебути! —г сказав Іван Ханенків, що належав також до тої громадки, котра слухала слова Гнатового.

— Збіже красне, колос тяжкий, коби дві-три неділі — та й під серп,— поглядаючи на повздовжні загони колосистого збіжжя, сказав Максим Захаришин.

— Коби щасливо дочекати... Душно так, що, боже...

— Все в божих руках...— стиха промовив Гнат.

— За наші гріхи бог кару спускає.

— За одного не раз всі терплять...

— За одного? А хто без гріха? — справив кривий погляд Гнат.

— Правду кажете: кождий з нас варт кари,— поправився Ханенків.

— Поле посвячене, малі дівчата несли образ — чей пан біг людей помилує...— сказав, утираючи подолком піт, Захаришин.

— Така встанова ліпша, аби малі несли,— обізвався Данило Василенків.— Я,— говорив він далі,— їхав тамтого тижня залізницею до Долини, та й мені говорив один чоловік, що в них два роки тому назад град, най ся не приказує, все вибив, бо дівка, що несла образ, була тяжка.

— Сила божа! Що то за сумлінє! Така має таку кару зводити на село!? — скрикнув Захаришин.

— Говори! Сумлінє... Або то кождий має сумлінє! — воркнув Василенків.

Гнат сидів мовчки, а піт лився цюрком з нього.

Сонце зачало поміж галуззя палити його голову, й він посунувся в тінь. По хвилі зробилося йому зимно: дрощі зачали переходити його тіло, й він голосно задзвонив зубами.

Мужики поглянули на нього здивовані; один кликнув на Параньку, щоби винесла кожушину.

Паранька, йдучи до хати, поглянула в сторону гір і перепудженим голосом скричала:

— Господоньку!.. Яке відти суне!..

Мужики посхапувалися і дивились на захід.

З-за гір висувалася сивава хмара з жовтими проблисками, мов величезна крига льоду. Вона сунулась до сходу, ілтемнюючи з незвичайною бистротою півнебосхилу. Вдалині чути було глухий шум, якби велет який огроменною віячкою пересипав горох з одної перерубі в другу.

Високі, освічені сонцем, голубі верхи гір захмарилися; сіть водна Чечви й Лімниці блищала тепер мрачно, мов плинне олово. Студений вітер зачав рушати дерева, трави, збіжжя.

— Сила нечиста пре на мене...— простогнав Гнат, трясучись на цілім тілі — і ледве-не-ледве припіднявся на ноги.

— Боже, змилуйся над нами, грішними! — вздихали перестрашені мужики.

— Паранько, зіле свячене на грань!., крикнув Ханенків — і в кілька хвиль показався синавий дим в дверях і з-під стріхи.

— Праця наша... Боже, заступи! — йойкали мужики.

— Який шум — якби повінь ішла...

— Може, піде н<а ліс...

— Коби господонько дав!

— Вітер рушився...

— Коби добрий вітер!.. Розігнав би.,.

— Сусе Христе!

— Сине божий, помилуй нас!..

Гнат стояв, опершись о пень сливки. Лице його зблідло, як полотно, він тихо шептав молитви і, видимо, хотів змочи свою неміч.

Градові хмари сунулися з шумом понад селом; закрили сонце, й настав сумерк, котрий роз'яснювали на хвильку блідо-зеленкуваті блискавки. Вітер утихав, і над селом, і над околицею висіло страшне нещастя.

З дзвіниці вдарив великий дзвін на тривогу; шум граду в хмарі глушив його поважні сумні звуки, а люди молилися, плакали, палили свячене зілля...

Ще хвильку стояв Гнат під сливкою, перемагаючись; потому перехрестився, ударився тричі в груди й останками сил пустився бігти горі Ялинкою до старого хреста. Ноги під ним угиналися, він хитався, як човен на воді, побіг стежкою.

Хмари клубилися, стиралися;'здавалося, що звід небесний завалиться від того страшного тягаря градових хмар.

Гнат біг, уп'явши очі в хмари. Його морозив студений протяг, він дрижав цілий і блідими губами шептав уперто молитви. Коли блискавка освічувала чорні відломи хмар, виділося йому, що великий чорний чорт, котрий своїм тілом засунув ціле небо, сверкає злобними очима на нього.

Він добіг до хреста й, знесилений, вхопився руками за старе дерево, поросле жовтими грибами.

— Господи боже, відверни гнів твій, справедливий від нас, бідних!..— скликнув він.— На гори... На ліси...— піднімаючи вгору руку, промовив він шепотом і повалився, як колода, на землю.

Грім грохотів глухо, шум ставав щораз сильніший. Темніли верхи гір, а в цілім їх виді добачити можна було упір і злість, з якою стає велет проти велета. Подув'сильний вітер, змішав тяжкі хмари, захитав крихкими верхами високих тополь; скарбована дубина рвалась, наче хотіла тікати на схід, заскрипіло старе перехрестя над лежачим Гнатом — і перші кульки граду пустилися...

Вони падали на суху землю, відскакували й котилися по землі; били о бліде лице лежачого Гната, зіставляючи червоні сліди по собі. х

Вітер ставав щораз скаженіший: гнав хмари на схід, колотив, перебивав, мішав, розривав в штуки — і нагло, як з кінви, полився зимний дощ грубими каплями. Ще хвильку видно було падання градових кульок — і страшенна злива довгими струями пустилася з неба. Вітер ломив вершки дерев, крутив збіжжям на загонах, витолочував цілі колеса, а цілі потоки брудної води грали бороздами, причісуючи собою траву й все, що було по дорозі; аж мряка повставала з відбитих від землі водних струй.

Гнат лежав як мертвий. На блідім лиці були червоні знаки від граду, й вони вказували, що кров у нім ще жива. Текли каплі дощу, мов сльози з примкнених очей, чорні кучері плавали в воді, що, шумлячи, рвала бороздою — а біла сорочка стала сірою від мокроти.

Мужики, що стояли в сінях і дивилися на бурю й на Гната, як біг до хреста, мусили вступити до хати, бо хвиля вітру заливала сіни дощем.

— Не знав, чи бог любий позволить єму? — питали один другого.

— Божа воля...— відповідав другий.

— Вітер!.. Розігнав!.. Слава тобі, господи!..— весело говорили мужики, коли злива почалась.

— Відвернув...— шептали стиха.

— Але яку муку перетерпів від бога...

— Нагородив єго той...— сказав Захаришин, показуючи пальцем до стелі.

— А Василенків що? — спитав, кепкуючись, Данило.

— Манта... А що ж би? — промовили мужики майже всі разом.

Сильні удари зимних дощових струй пробудили Гната.

Нін розкрив очі, поглянув навколо себе й усміх радості освітив його лице.

"Слава тобі, господи!.. За муку дав ти мені силу!.." — юворив він сам до себе й силкувався підвестись.

Він не чув зимна, лише неміч в цілім тілі. Помалу, тримаючися за хрест, підвівся він на коліна, обіймив старе, ггрупішіле дерево й цілував... По лиці його покотилися гарячі сльози...

На заході прояснилося; хмари уступали й показалося веселе сонце. Воно освітило гори, ліси, ниви, граючи барвами веселки на мільйонах капель, дрижачих на листях дерев, на травах, на колоссі... Теплі промені його облили клячучого під хрестом градобура, а на сході темніла ще смуга чорних хмар, поблискувала в немічній злості блискавка — і десь далеко воркотів грім...